

ФРЕЙМИ КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНШОМОВНИХ ВКЛЮЧЕНЬ У НИХ

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування іншомовних включень у деяких комунікативних ситуаціях, які зустрічаються у художньому тексті. У статті аналізуються основні типи комунікативних ситуацій за допомогою фреймових процедур, що дозволяє більш чітко визначити роль та значення міжкодової взаємодії у процесі спілкування.

Ключові слова: іншомовне включення, комунікативна ситуація, персонажна мова, фрейм, художній текст.

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования иноязычных вкраплений в различных коммуникативных ситуациях, представляемых в художественном тексте. Основные типы подобных коммуникативных ситуаций анализируются с помощью фреймовых процедур, что позволяет более чётко определить роль и значение межкодового взаимодействия в процессе общения.

Ключевые слова: иноязычное вкрапление, коммуникативная ситуация, персонажная речь, фрейм, художественный текст.

The article focuses on the study of features of foreignisms functioning in different communicative situations founded in artistic texts. Some types of communicative situations are analyzed in the paper by means of frame procedures that help to define the role of codes interaction in different communicative situations.

Key words: foreignisms, communicative situations, character's speech, frame, artistic text.

Стаття присвячена проблемам побудови діалогічного мовлення у художньому тексті (ХТ) з використанням іншомовних включень (ІВ), які мають різні варіанти функціонального навантаження.

Актуальність дослідження полягає у важливості вивчення взаємодії мовних кодів у різних комунікативних ситуаціях у зв'язку з роз-

витком тісних політичних, економічних та культурних відносин між країнами. Іншомовні включення розглядалися у роботах У. Вайнрайха, Н. Ніколіної, З. Тимофєєвої, К. Федорової та ін. [1–4]. Однак дослідження ІВ за допомогою фреймового аналізу не отримали достатнього висвітлення у науковій літературі, хоча питання застосування фреймових процедур у лінгвістиці висвітлювалися у низці досліджень [5–7 та ін.].

Об'єктом дослідження у наведеній статті є іншомовні включення, що зустрічаються у художніх текстах (базова мова — англійська) безпосередньо у комунікативних ситуаціях.

Мета статті полягає у тому, щоб за допомогою фреймових процедур визначити та проаналізувати лінгвостилістичні особливості ІВ у різних комунікативних цитаціях.

Поняття фрейм вперше з'явилося у дослідженнях, присвячених штучному інтелекту, і поступово перейшло в роботи з лінгвістики тексту. Значну роль у розробці теорії фреймових операцій відіграли праці М. Мінського [5].

У найзагальнішому розумінні фрейм визначається як структура даних, яка служить для представлення стереотипних ситуацій, таких, наприклад, як: “знаходитися у певного типу кімнати” чи “йти на день народження дитини” [8, с. 180].

Своє визначення фрейму дав і відомий вчений Ван Дейк: “Фрейми — це представлення знань про “світ”, які надають нам можливість здійснювати такі базові когнітивні акти, як сприйняття, розуміння мовних повідомлень та [мовні] дії” [9, с. 31].

У. Еко зазначає, що “фрейм — це вже потенційний текст чи концентрат розповіді” [10, с. 42].

Розглянемо використання ІВ у різних комунікативних ситуаціях, які оформлені у ХТ як фрагменти персонажної мови [11]. Саме для аналізу останніх був використаний прийом репрезентації діалогу за допомогою фреймів [5–7; 12]. Під фреймом у цій статті розуміємо схему стійкої комунікативної ситуації, що включає такі складові, як 1) характеристика комунікантів, 2) комунікативна інтенція (КІ) та 3) спосіб досягнення комунікативної інтенції.

У процесі дослідження всі комунікативні ситуації, учасники яких відрізняються один від одного мовною компетенцією, було зведено до 5 базових фреймів. Розглянемо кожен із них окремо:

Комуніканти	а) співрозмовник А, який не знає мови співрозмовника Б чи знає її дуже погано; б) співрозмовник Б, який не знає мови співрозмовника А чи знає її дуже погано
Комуникативна інтенція	спроба зрозуміти один одного
Спосіб досягнення КІ	мова жестів, окремі включення загальновідомих іншомовних слів; інтонація

У таких випадках спілкування дуже ускладнюється. Співрозмовники намагаються використовувати мову жестів. Спроби згадати якісь слова чужої мови призводять до появи в дискурсі окремих ІВ. Це переважно загальновідомі формули ввічливості, формули привітання: **Prego**; **S'il vous plaot**; **Hello** та ін.

Інкולי іноземець використовує слова своєї рідної мови, допомагаючи собі різними жестами і/або акцентуючи інтонаційний малюнок висловлювання [13]. Із метою номінації тих чи інших предметів він використовує остенсивні жести і називає вказаний предмет своєю рідною мовою, що повинно забезпечити ідентифікацію останнього для тих співрозмовників, які не знають його мови.

Подібні випадки використання ІВ характерні, наприклад, для ситуації “Продавець — покупець”, коли покупець — це турист, який не знає місцевої мови.

У романі Олдріджа “The Sea Eagle” лікар-грек, який колись навчався в Англії, призабув англійську мову. Незважаючи на це, він намагається говорити з героєм-австралійцем його рідною мовою:

“Then they brought you here <...> on an animal”.

“On a mule”, Burke said, remembering the state rough and smooth and pebbles.

“Yes. My English is forgotten” [14, с. 24].

Грек майже не може згадати слово *mule* і замінює його узагальненням *animal*. Бьорк, хоч і не знає грецької, але намагається йому допомогти, підказуючи потрібні слова. Завдяки спільним зусиллям вербальний контакт можна вважати здійсненим.

Деякі спроби знайти словесний контакт виявляються безрезультатними, якщо немає можливості перейти на мову жестів. Так, поранений Бьорк із того ж роману Олдріджа навіть жестами не може по-

казати, що хоче пити. Гречанка, яка за ним доглядає, його не розуміє і не може виконати його бажання:

“Is there anything to drink?” he said to the woman.

She rolled him on his stomach and then called to someone. Burke was trying to remember the Greek word for water, but was still too tired [14, с. 23].

Словесного контакту в даному випадку не відбулося. Через обставини, що склалися (поранення), стала неможливою і мова жестів. Жінка, яка не володіє англійською мовою, не змогла правильно відреагувати на слова пораненого. Унаслідок цього перлокутивний ефект виявився таким, що не відповідає ілюкції. Інакше кажучи, реакція не відповідає комунікативній інтенції. Замість того, щоб дати Бьорку води, жінка поклала його на живіт. Її здогад не спрацював і виявився помилковим.

Фреймова ситуація № 2

Комуниканти	а) співрозмовник А, який не знає рідної мови співрозмовника Б; б) співрозмовник Б, який знає рідну мову співрозмовника А
Комунікативна інтенція	знайти взаєморозуміння зі співрозмовником
Спосіб досягнення КІ	активне використання елементів мови, відомої обом співрозмовникам

У цьому випадку спілкування може бути досить успішним, навіть якщо співрозмовник Б погано знає рідну мову співрозмовника А.

Так, пан Ерфе з роману Фаулза “The Magus” намагається розмовляти грецькою, хоч і не володіє нею досить добре, із греками, які не знають англійської мови чи знають її дуже погано (кілька незначних фраз і виразів):

“O Kyrios?” I asked.

“Ephade. Eine epano”. Has eaten, is upstairs. Like the villagers, with foreigners she made no attempt to speak more comprehensibly, but uttered her usual fast slur of vowel sounds [15, с. 98].

Ініціатором контакту тут є Ерфе, якому необхідно отримати інформацію про місце перебування Кончиса. Співрозмовниця не має бажання контактувати з іноземцем, але не може зробити вигляд, що не розуміє його, оскільки Ерфе звернувся до неї рідною для неї мовою — грецькою. Зі співрозмовником із Бельгії він переходить на рідну мову останнього — французьку, яку теж знає непогано:

I asked in Greek if he had lost anything.

“Ah pardon ... est-ce que vous parlez francais, monsieur?”

I said yes. I spoke some French [15, с. 120].

Далі розмова ведеться французькою мовою, одну з реплік якої автор відтворює автентично:

“Ah, trus bien. Mille mercis, monsieur” [15, с. 120].

Бельгієць подякував Ерфе за те, що той допоміг йому знайти набалдашник від палиці. Інша частина бесіди представлена або в формі тематичного мовлення в межах авторської розповіді, або у вигляді окремих включень у авторський текст:

He found Phraxos pittoresque, mais mains belle que Dulos [ibid.].

Таким чином, ІВ у межах авторської розповіді можуть бути засобом певного оживлення голосу персонажа, хоча загальний план розповіді з точки зору наратора зберігається.

Фреймова ситуація № 3

Комуніканти	усі комуніканти з різними рідними мовами, які володіють мовою-посередником (третя мова)
Комунікативна інтенція	знайти мовний контакт
Спосіб досягнення КІ	використання мови-посередника

Так, греки, які непогано знають французьку, розмовляють з англійцем Ерфе із роману Д. Фаулза “Волхв” французькою. Ця мова є комфортнішою для нього у спілкуванні, ніж грецька, якою, за його словами, він не володіє достатньо для серйозного спілкування.

Для того, щоб уникнути скандалу, декан Мавромікаліс за дорученням директора м’яко переконує Ерфе залишити коледж через несерйозне ставлення до професійних обов’язків. Грек говорить з ним мовою-посередником — французькою, яку добре знає герой роману. Бесіда грецькою могла би бути місцями складною для невдачливого викладача, тому декан із чемності переходить на мову, якою Ерфе комфортніше розмовляти. Проте ця підкреслена ввічливість тільки поглиблює почуття досади Ніколаса Ерфе через пропозицію звільнитися:

“Je veux vous parler, Monsieur Urfe”.

I had another surprise then, because he had never spoken to me before in anything but Greek; I had always assumed that he knew no other languages [15, с. 396].

Автор не наводить усю бесіду французькою: це ускладнило б сприйняття тексту англомовним читачем, який не завжди добре володіє цією мовою. Про те, що розмова відбувається французькою, Фаулз нагадує, чергуючи репліки в перекладі англійською (їх більшість) із репліками французькою мовою. Останні — це переважно короткі та легкі для розуміння вирази, які можуть бути зрозумілі середньостатистичним англомовним читачам без перекладу чи коментаря, наприклад:

I said coldly, “Eh bien?” [15, с. 397].

Багато англійців, які коли-небудь, наприклад, у школі, вивчали французьку мову, можуть добряче її призабути, але лексема *bien* відноситься до розряду тих слів, які зазвичай добре запам'ятовуються іноземцями, як і інші найуживаніші слова та вирази французької мови: *Bonsoir! Adieu! Ademain! Trezbien!*, які перейшли межі свого ареалу поширення.

Поганою французькою мовою-посередником говорить італійський правоохоронець з американцем Діком, який потрапив до поліцейської дільниці (роман С. Фіцджеральда “*Tender is the Night*”):

“Spick Italiano?” he asked.

“No”.

“Spick Français?”

“Oui,” said Dick, glowering.

“Alors. Écoute. Va au Quirinal. Espèce d’endorni. Écoute: vous êtes saouï 1. Payez ce que le chauffeur demande. Comprenez — vous?”

Diver shook his head.

“Non, je ne veux pas”.

“Come?”

“Je paierai quarante liras. C’est bien assez” [16, с. 251].

Хоча Дік Дайвер трохи і говорить побутовою італійською, але він не наслідуюється спілкуватися з поліцейським мовою, якої не знає так, як належить. Італійський поліцейський погано говорить англійською, про що свідчать графони, що передають його перекручення англійської мови (наприклад, *spick* та ін.). Незважаючи на це, співрозмовники розуміють один одного, коли спілкуються французькою, тобто мовою-посередником.

Але не завжди перехід на рідну чи якусь іншу відому співрозмовнику мову є маркером ввічливості. Так, німецький офіцер, полков-

ник, звертається до Кончиса (роман Фаулза “The Magus”) неправильно французькою, тобто мовою-посередником:

“Mon lieutenant, void pour moi la plus belle misique dans le monde”.

His French was heavily German [15, с. 274].

У даному випадку перехід німця на французьку зовсім не прояв чемності і поваги, а насмішка над полоненим офіцером, якому він наказує співати:

He was a stock German sadist; the lieutenant, a stock good German [15, с. 274].

Однак співрозмовники можуть і не намагатися підтримувати комунікацію. У цьому випадку один із співрозмовників (чи обидва) переходять на мову, не відому слухачеві, даючи зрозуміти комуніканту, що подальше спілкування небажане. Це може бути проявом снобізму, коли один із співрозмовників хоче підкреслити соціальну перевагу. Це може бути і вороже ставлення до людей іншої національності, що особливо часто проявляється відносно представників протилежної воюючої сторони під час бойових дій.

У цьому і подібних випадках ми маємо справу з наступною фреймовою ситуацією:

Фреймова ситуація № 4

Комуніканти	а) співрозмовник А не знає чи дуже погано знає мову співрозмовника Б; б) співрозмовник Б знає рідну мову співрозмовника А
Комунікативна інтенція	небажання продовжувати комунікацію
Спосіб досягнення КІ	навмисний перехід співрозмовника Б на мову не відому співрозмовнику А

Наприклад, під час війни Кончис із роману “The Magus” Фаулза, якому довелося брати участь у подіях на фронті, не бажає підтримувати розмову з німецьким офіцером, який звернувся до нього своєю рідною мовою. Перейшовши на англійську, Кончис використовує вираз-кліше, який є грубим маркером припинення бесіди:

“Was Sagen Sie?”

“Oh go to hell!” [15, с. 271].

У свою чергу німці в іншій ситуації також не побажали з ним розмовляти, хоч він всіляко намагався налагодити мовний контакт:

I made attempt after to speak with them. In English, then in my exiguous German; French, Greek. But they sat solidly opposite me, on the other side of the path. They hardly spoke ten words to each other; and were obviously under orders not to speak to me [15, с. 275].

Слід відмітити, що дана комунікативна ситуація в романі не розгортається у діалозі: розповідач лише констатує сам факт небажання німців вступати в контакт.

І, зрештою, ще один тип мовленнєвої комунікації може бути відображений за допомогою фрейму таким чином:

Фреймова ситуація № 5

Комуніканти	носії різних мов, які не знають чи погано знають мови один одного (мови своїх співрозмовників)
Комунікативна інтенція	налагодити комунікативний контакт
Спосіб досягнення КІ	через перекладача (третя сторона)

Такі ситуації, як показав наш аналіз, можна знайти, наприклад, й у творах Фаулза, й у Фіцджеральда. У ХТ посередником-перекладачем не завжди є професіонал. Це може бути будь-яка людина, яка знає мови співрозмовників.

Таким тимчасовим перекладачем є Фаулер із роману Г. Гріна “The Quiet American”, коли він перекладає англійські фрази “тихого американця” Пайла для його коханої, в’єтнамської дівчини Фуонг, французькою мовою, якою вона трохи володіє.

Але автор наводить тільки окремі репліки Фуонг французькою. Більшість її реплік він представляє перекодованими, тобто в англійському варіанті або у формі непрямой мови:

“You remember M. Pyle?” I said.

“Enchantüe”. <...>

I’m so pleased to see you again”, he said, blushing.

“Comment?”

“Her English is not very good”, I said.

“I’m afraid my French is awful. I’m taking lessons though. And I can understand — if Miss Phuong will speak slowly”.

“I’ll act as interpreter”, I said <...> [17, с. 65].

У згаданому епізоді автор демонструє, що Фуонг говорить французькою, обмежуючись двома автентичними репліками, перевівши всю розмову в площину англійської мови. Далі подано репліки, пред-

ставлені в англомовній версії Фаулера у вигляді прямої чи непрямої мови.

Інколи переклад у комунікативному плані виглядає перевантаженим і скоріше свідчить про те, що перекладач хоче продемонструвати свою начитаність. Так, Кончис у розмові з Ерфе (“The Magus” Фаулза) використовує латинський вираз “*Multa docet fames*”. Ерфе повністю розуміє, про що йдеться, тому що його освітній рівень не поступається рівню Кончиса. Вони розуміють один одного добре, бо обоє освічені люди. Незважаючи на це, Лілі проявляє ініціативу й перекладає цей вислів англійською:

Hunger teaches many things [15, с. 229].

У даному випадку переклад потребує середньостатистичний читач, який може й не знати даного вислову.

Таким чином, застосування фреймового аналізу дозволило визначити та описати типові ситуації, у яких іншомовні включення виконують різні функції, сприяючи гармонізації комунікації, чи, навпаки, призводять до створення конфліктних ситуацій і слугують сигналом припинення мовного спілкування.

Питання фреймового аналізу різних комунікативних ситуацій потребують подальшого вивчення, особливо щодо взаємодії різних кодових систем.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // Новое в лингвистике. — М., 1972. — Вып. 6 : Языковые контакты. — С. 25–60.
2. Николина Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы: монография / Н. Николина. — М. : Гнозис, 2009. — 336 с.
3. Тимофеева З. М. Лингвостилистические особенности гетерогенного художественного текста (языковые средства выражения русского национального колорита в англоязычной прозе В. В. Набокова) : дис. ... канд. фил. наук / З. М. Тимофеева. — СПб., 1995. — 195 с.
4. Фёдорова К. С. Лингвостилистические стратегии в ситуации обучения с иностранцем: АКД / К. С. Фёдорова. — СПб., 2002. — 16 с.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. — М., 1979. — 38 с.
6. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка / пер. с англ. Л. Н. Берасова. — М. : Прогресс, 1988 — С. 52–93.
7. Goffman E. Frame Analysis / E. Goffman. — New York : Harper and Row, 1974. — 577 p.

8. Winston P. A. The psychology of computer vision / P. A. Winston. — New York : McGraw-Hill, 1975. — P. 180.
9. Dijk van T. A. Macro-Structures and Cognition / T. A. van Dijk. // Twelfth Annual Carnegie Symposium on Cognition. — Carnegie-Mellon University, Pittsburgh, 1976.
10. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко. — СПб. : Симпозиум, 2007. — 502 с.
11. Мизецкая В. Я. Композиционно-речевая организация персонажной подсистемы в драматургическом тексте: монография / В. Я. Мизецкая. — Одеса : Черномор'я, 1992. — 150 с.
12. Карпенко О. Ю. Структура індивідуального антропонімічного фрейму / О. Ю. Карпенко // Записки з романо-германської філології. — Одеса, 2004. — Вип. 15. — С. 88—103.
13. Королёва Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Т. М. Королёва. — Киев; Одесса : Вища школа, 1989. — 147 с.
14. Aldridge J. The Sea Eagle / J. Aldridge. — Kiev : Dnipro Publishers, 1973. — 280 p.
15. Fowles J. The Magus / J. Fowles. — Dell Publishing, 2004. — 668 p.
16. Fitzgerald F. S. Tender is the Night / F. S. Fitzgerald. — М. : Радуга, 1983. — 400 с.
17. Greene G. The Quiet American / G. Greene. — М. : Менеджер, 2004. — 176 с.